

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 26 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2026 • 231-251

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1879907

**TAŞRADA BİR OSMANLI MÜFTÜSÜ: İSMAİL HAKKI EFENDİ’NİN HAYATI, KARIYERİ
VE İLMİ YOLCULUĞU**

ARŞİV BELGELERİ VE İCÂZETNÂMELER EKSENİNDE BİYOGRAFİK BİR İNCELEME

An Ottoman Mufti in the Provinces: The Life, Career and Scholarly Journey of İsmail Hakkı Efendi

A Biographical Study Based on Archival Documents and İjâzah Certificates

Ömer KORKMAZ

Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

Assoc. Prof., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law, Adana, Türkiye

okorkmaz@cu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8070-5398>

Ahmet BEKEN

Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

Assist. Prof., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Religious Education, Adana, Türkiye

ahmtbeken@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-5243-7605>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 02.02.2026

Kabul Tarihi/Accepted: 27.06.2026

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2026

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ömer Korkmaz – Ahmet Beken)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

**TAŞRADA BİR OSMANLI MÜFTÜSÜ: İSMAİL HAKKI EFENDİ'NİN HAYATI,
KARIYERİ VE İLMİ YOLCULUĞU
ARŞİV BELGELERİ VE İCÂZETNÂMELER EKSENİNDE BİYOGRAFİK BİR İNCELEME**

An Ottoman Mufti in the Provinces:

The Life, Career and Scholarly Journey of İsmail Hakkı Efendi

A Biographical Study Based on Archival Documents and İjâzah Certificates

Öz

Bu çalışma, Osmanlı ilmiye teşkilatının taşra ölçeğindeki işleyişini, Adana ve çevresinde görev yapan Müftü İsmail Hakkı Efendi'nin (1886-?) hayatı üzerinden incelemektedir. Arşiv belgeleri ve icâzetnâmeler üzerinden nitel tarihsel analiz yöntemiyle hazırlanan araştırma, taşra âlimlerinin eğitim serüvenini, karşılaştıkları sosyo-ekonomik zorlukları ve bürokratik mücadelelerini ele alır. Literatürdeki İstanbul merkezli çalışmaların aksine taşra ulemasının ilmî ve idarî kimliğini merkeze alan çalışma, bu sahadaki biyografik boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. İsmail Hakkı Efendi'nin Konya ve İstanbul'daki tahsiliyle klasik âlim modelini yansıttığı ancak siyasî ihtilaflar nedeniyle azledilip liyakat vurgusuyla göreve iade edildiği saptanmıştır. Ayrıca müftünün kronik sağlık sorunları ve izin taleplerine dair kayıtlar, resmî belgelerin ilmî kariyerin yanı sıra insanî unsurları da nasıl kayıt altına aldığını somutlaştırmaktadır. Sonuç olarak çalışmada, icâzetnâmelerin köklü bir ilmî otoriteyi temsil ettiği, hukukî prosedürlerin ise siyasî müdahaleler karşısında ilmî liyakati koruyan bir direnç mekanizması işlevi gördüğü ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuk Tarihi, Osmanlı Taşrasında Müftülük, Osmanlı Medrese Eğitimi, İcâzetnâme, İsmail Hakkı Efendi.

Abstract

This study examines the functioning of the Ottoman ilmiye organization at the provincial level through the life of Mufti İsmail Hakkı Efendi (1886-?), who served in Adana and its surrounding areas. Prepared through a qualitative historical analysis of archival documents and ijazahs, the research addresses the educational journeys, socio-economic difficulties, and bureaucratic struggles of provincial scholars. In contrast to the Istanbul-centered studies in the literature, this work focuses on the scholarly and administrative identity of the provincial ulema and aims to fill the biographical gap in this field. It was determined that while İsmail Hakkı Efendi reflected the classical scholar model through his education in Konya and Istanbul, he was dismissed due to political disputes and subsequently reinstated with an emphasis on merit. Additionally, records concerning the mufti's chronic health issues and leave requests demonstrate how official documents record human elements alongside scholarly careers. In conclusion, the study reveals that ijazahs represent a deep-rooted scholarly authority, while legal procedures function as a resistance mechanism protecting scholarly merit against political interventions.

Keywords: History of Islamic Law, Muftiship in the Ottoman Provinces, Ottoman Madrasa Education, İjâzah, İsmail Hakkı Efendi.

GİRİŞ

Osmanlı eğitim ve hukuk sistemi, ilmiye sınıfının yetiştirdiği âlimler aracılığıyla hem ilmî geleneğin devamını sağlamış hem de toplumun dinî, ilmî, idarî, adlî ve hukukî ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu sistemin temel kurumları arasında başta medreseler olmak üzere müftülükler ve kadılıklar yer almakta; bu kurumların işleyişinde icâzetnâmeler ve imtihan usulleri belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu teşkilâtın en önemli unsurlarından biri olan müftülük makamı, sadece fetva verme yetkisiyle değil toplumun dinî ve hukukî rehberliğini üstlenmesiyle de öne çıkmıştır. Müftülük görevine tayin sürecinde hem ilmî ehliyet hem de idarî yeterlilik esas alınmakta; bu yeterlilik ise çoğunlukla medrese eğitimi ve icâzetnâmelerle belgelendirilmekteydi. İcâzetnâmeler, önceden olduğu gibi bu dönemde de hem bireysel bir öğrenim/öğretim izni belgesi hem de ilmî silsilenin ve otorite aktarımının en önemli göstergesi olarak kabul edilmiştir. Osmanlı medreselerinde eğitimini tamamlayan talebeler, aldıkları icâzetlerle hem ilmî ehliyetlerini hem de öğretme ve fetva verme yetkilerini kanıtlamışlardır. Bu bakımdan icâzetnâmeler, eğitim tarihinin incelenmesinde müfredat, eğitimle ilgili yöntemler, okutulan ilimler ve bunlara dair eserler ile ilmî silsilenin sürekliliği açısından birincil kaynak hüviyetindedir.

İcâzet alarak imtihanda başarılı olan müftüler, toplumun hukukî meselelerini şer'î hükümler çerçevesinde çözüme kavuştururken aynı zamanda merkezî idare ile taşra arasında aracılık görevini üstlenmişlerdir. Bu yönüyle müftülük, Osmanlı idarî yapısında dinî olduğu kadar siyasî bir fonksiyon da icra etmiştir. Müftülerin tayini ise Şeyhülislâmlık makamının uhdesinde olup tayin süreci ilmî liyakat, icâzetnâme, imtihan başarısı ve idarî uygunluk gibi unsurların birlikte değerlendirilmesine dayanıyordu. Bu süreç, Osmanlı imtihan usullerinin taşradaki somut yansımalarını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Zira Osmanlı taşrasında ilmiye sınıfı mensupları arasında yer alan kadılar, müderrisler ve müftüler sadece dinî ve ilmî yapının değil bürokratik-idarî yapının da önemli unsurlarıydı.

Bu çalışmanın amacı, Adana ve çevresinde görev yapmış bir Osmanlı müftüsü olan İsmail Hakkı Efendi'nin eğitim hayatı, icâzet süreci, meslekî serüveni ve karşılaştığı bürokratik sorunları arşiv belgeleri ve icâzetnâmeler üzerinden ortaya koymaktır. Dolayısıyla araştırma, Osmanlı Arşivi'nde İsmail Hakkı Efendi'ye ait müstakil dosyada yer alan tayin tezkereleri, şikâyet dilekçeleri, görev belgeleri ve iki ayrı hocasından aldığı icâzetnâmeler üzerine temellendirilmiştir. Çalışmanın kapsamını ise İsmail Hakkı Efendi'nin ilmî ve idarî kimliğine dair eldeki yazılı belgeler çerçevesinde çizilmiş sınırlar oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışma, üç temel meseleye yoğunlaşmaktadır: 1) Medrese eğitiminde icâzetnâmelerin işlevi ve ilmî silsilelerin sürekliliği, 2) Osmanlı müftülük imtihan ve tayin sisteminin taşra ölçeğinde işleyişi, 3) Taşra âlimlerinin idarî görevleri ile ilmî otoriteleri arasındaki ilişki. Mevcut literatürde Osmanlı ilmiye sınıfı üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla İstanbul merkezli yapılara ve yüksek rütbeli ulemaya odaklanmıştır.¹ Son yıllarda taşra ulemasını ve bölge müftülerini ele alan değerli araştırmalar üretilmiş olsa da bu çalışmalar genellikle makro ölçekte kurumsal haritalandırmalar yapmak² veya sicil kayıtları üzerinden statik isim ve görev listeleri sunmakla³ sınırlı kalmıştır. Doğrudan İsmail Hakkı Efendi'nin ilmî ve idarî serüvenini merkeze alan müstakil bir çalışma ise literatürde henüz mevcut değildir. Bu çalışmanın doldurduğu analitik boşluk, taşra ulemasını salt istatistiksel birer veri olarak ele almak yerine, doğrudan mikro-tarihsel bir yaklaşımla tek bir âlimin şahsı

¹ Bk. Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); Esra Kılavuz Eser, *17. Yüzyıl Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetâvâ'sı Işığında Fıkıh Düşüncesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Rabia Salur, *Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin Fetva Mecmuası ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

² Bk. Mehmet Sait Sütcü, "Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri", *Tarih Okulu Dergisi* 10/32 (2017); Ömer Faruk Köse, *Osmanlı Devleti'nde Taşra Müftüleri (1550-1700)* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

³ Bk. Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011); Ömer Korkmaz, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Adana Müftüleri ve Müderrisleri", *Al Farabi 6th International Conference on Social Sciences*, ed. Hatice Nur Germir (Adana: www.farabicongress.org, 2019), 261-270; Mustafa Yavuz, "Meşihat Arşivi Müftü Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl ve Sonrası Kastamonu Müftüleri (1218-1342/1804-1924)", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/1 (Haziran 2024), 194-236.

arşiv dosyasına ve özgün icâzetnâmelerine odaklanmasıdır. Makale; şikâyet dilekçeleri, tayin tezkereleri ve icâzet metinleri üzerinden, bir taşra âliminin merkezle yaşadığı bürokratik gerilimleri ve yerel otorite çatışmalarını bireysel bir tecrübe üzerinden okuma imkânı sunarak statik biyografilerin ötesine geçen özgün bir analiz sunmaktadır.

Bu makale, tarih yazımında biyografik verilerden beslenen mikro-tarihsel (vaka incelemesi) yaklaşımına dayanmaktadır. Bu doğrultuda, genel kurumsal yapıların pratik yansımalarını ve taşra-merkez dinamiklerini tek bir aktörün tecrübesi üzerinden okumak hedeflenmiştir. Bu bağlamda arşiv belgeleri, tercüme-i hâl varakaları, tayin tezkereleri ve icâzet metinleri dikkatli bir şekilde okunmuş; belgeler karşılaştırmalı bir biçimde içerik analizi yöntemiyle değerlendirilerek dönemin eğitim sistemi, hukuk düzeni, ilmî ve idarî yapısı bağlamında yorumlanmıştır. Elde edilen veriler hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiş; böylece dönemin ilmî, idarî ve hukukî yapısına dair bütüncül bir perspektif geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışma, yalnızca bireysel bir biyografi ve buna dayalı bir anlatı sunmaktan ziyade Osmanlı eğitim tarihi ve İslâm hukukunun kurumsal işleyişine ve pratik yansımalarına dair genel çıkarımlar yapmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede İsmail Hakkı Efendi'nin bireysel biyografisi, daha geniş bir bağlamın -Osmanlı eğitim sistemi, icâzet geleneği, imtihan usulleri ve taşra müftülüğü kurumunun işleyişi- bir örnek vakası olarak ele alınmıştır. Böylece Osmanlı taşrasındaki bir âlimin kariyerinin sadece atama belgeleriyle değil, aynı zamanda ilmî otoritelerle kurduğu bağlar ve sosyal meşruiyetini sağlayan belgeler yoluyla da biçimlendiği ortaya konulmak istenmektedir. Bu bağlamda çalışma sadece biyografik bir anlatı sunmakla kalmayıp Osmanlı taşrasında ilmiye sınıfının işleyişine dair spesifik tarihsel bir örneklem üzerinden genel bir değerlendirme yapmayı da hedeflemektedir.

1. İSMAİL HAKKI EFENDİ'NİN EĞİTİM HAYATI

İsmail Hakkı Efendi'ye ait arşiv dosyasında biri kısa ve muhtemelen ilk dönemlere ait, diğeri ise daha tafsilatlı ve geç tarihli olmak üzere iki ayrı tercüme-i hâl varakası bulunmaktadır. Bu belgelerden ilki Hicrî 1333, diğeri ise Hicrî 1338 tarihini taşımaktadır. Her iki belge birlikte değerlendirildiğinde İsmail Hakkı Efendi'nin hayatına ve ilmî kariyerine dair önemli bilgiler elde edilmektedir. Buna göre 1303/1886 yılında Konya vilayetinin Seydişehir kazasına bağlı Adaköyünde⁴ dünyaya gelmiştir. Babası, bölgedeki tanınmış ailelerden Abdülceliloğulları'na⁵ mensup olup halk arasında "Rençber Ahmed Ağa" olarak bilinmektedir.

İsmail Hakkı Efendi'nin ilk eğitimini doğduğu köydeki sıbyan mektebinde aldığı anlaşılmaktadır. Bu temel eğitimin ardından ilmî tahsil maksadıyla Konya'ya giden İsmail Hakkı Efendi, burada Kara Hafızzâde Medresesi'ne⁶ devam etmiş, Konya'nın önde gelen müderrislerinden Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi'nin⁷ ders halkasına dâhil olmuştur. Uzun süreli bir tedris süreci sonunda Ömer Vehbi Efendi'den icâzet alarak klasik medrese eğitimini tamamlamıştır. Ardından tahsilini daha da ileri bir düzeye taşımak amacıyla İstanbul'a gitmiş ve burada Fatih semtindeki Tabhane Medresesi'ne⁸ kaydolmuştur. Bu medresede, devrin muteber

⁴ Belge tarihinde Seydişehir'e bağlı bir köy olan Adaköy günümüzde Konya ilinin Beyşehir ilçesine bağlı mahalledir. Bk. "Mahalle ve Muhtarlar - Beyşehir Belediyesi" (Erişim 06 Eylül 2025). Seydişehir'in bir dönem Beyşehir'e bağlı bir kaza olduğu, sonrasında doğrudan Konya'ya bağlandığı da görülmektedir. Ayrıca daha önce Seydişehir'e bağlı olduğu halde sonradan Beyşehir'e bağlanan başka yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006), 192, 444; Banu Durgunay, "Seydişehir İlçesinin Köy Adları Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 43 (2018), 79-93.

⁵ İSAM veri tabanında Abdülhaliloğlu kaydedilmiştir. Ancak belgedeki yazı Abdülceliloğlu okunmaya kanaatimizce daha uygundur.

⁶ Medrese ile ilgili bilgi için bk. Mehmet Ali Uz, "Kara Hafız Medresesi", *Konya Ansiklopedisi* (Erişim 06 Eylül 2025).

⁷ Konya müftülüğü ve milletvekilliği de yapmış olan Ömer Vehbi Efendi, soyadı kanunu sonrasında Büyükyalvaç soyadını almıştır. Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Yaşar Özüçetin, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Maarifçiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XIV/42 (1998), 883-884; Özgür Bağcı, "Ömer Vehbi Efendi (1870-1927)", *Atatürk Ansiklopedisi* (Erişim 06 Eylül 2025).

⁸ 1471 yılında yazmaların çoğaltılması amacıyla Fatih külliyesinde inşa edilmiş olan Tabhane (basımevi), 1847'deki onarımdan sonra medrese olarak kullanılmıştır. Bk. Ali Cengiz Üstüner, "Medrese: İstanbul Medreseleri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 141 (2002), 59.

ilim adamlarından biri olan Şehrî Safvet Efendi'nin⁹ öğrencisi olmuş ve ondan da bir icâzetnâme almıştır.

İstanbul'da bulunduğu dönemde aynı zamanda Medresetü'l-Kudât'a¹⁰ da kaydolduğu, ancak maddî imkân yetersizlikleri sebebiyle bu eğitimini tamamlayamadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Hicrî 1333 tarihli ilk tercüme-i hâl varakasinda Fatih dersiâmlarından Muğlalı Rıza Efendi'den¹¹ de ders aldığına dair bir ifade yer almakta, ancak Hicrî 1338 tarihli ikinci belgede bu isimden bahsedilmemektedir. Muğlalı Rıza Efendi'den alınan derslerin Medresetü'l-Kudât'taki kısa süreli eğitim dönemine ait olduğu ve bu hususa daha geç tarihli belgede bu nedenle yer verilmediği düşünülmektedir.

İsmail Hakkı Efendi'nin Türkçe okuryazarlığa da sahip olduğu belgelerde açıkça belirtilmektedir. Arapça bilgisi ise metinlere aşinalık düzeyinde olup temel dinî metinleri anlayabilecek seviyede olduğu anlaşılmaktadır.¹²

İsmail Hakkı Efendi'nin eğitim hayatına dair arşiv belgeleri, Osmanlı'nın son döneminde taşra ulehasının ilmî serüvenine ışık tutan nitelikte olup birkaç önemli hususu ortaya koymaktadır. Öncelikle onun ilmî yolculuğu alışıldık bir Osmanlı âlimi yetişme modelini yansıtmaktadır: sıbyan mektebinde başlayan ilk eğitim, ardından taşra medresesinde tahsil ve nihayet İstanbul'daki yüksek medreselerde ilim halkalarına katılım. Bu süreç, Osmanlı ulehasının çoğunluğunda görülen bir ilerleme serüvenini göstermektedir. İsmail Hakkı Efendi'nin Konya'da Ömer Vehbi Efendi'den, İstanbul'da ise Şehrî Safvet Efendi'den aldığı iki ayrı icâzet, hem ilmî otorite kazanımını hem de ilim silsilesinin sürekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. İkinci olarak onun Medresetü'l-Kudât'a kayıt yaptırması, sadece müftülük ya da müderrislik gibi klasik ilmiye görevleriyle yetinmediğini, kadılık gibi daha yüksek bir adlî kariyeri de hedeflediğini ihsas ettirmektedir. Fakat maddî imkânsızlıklar sebebiyle bu tahsilin yarım kalması, Osmanlı son döneminde taşra kökenli öğrencilerin karşılaştıkları sosyo-ekonomik zorlukları göstermektedir. Aslında bu olgu -her zaman olmasa da- merkez ile taşra arasındaki fırsat eşitsizliğini de ortaya koymaktadır. Üçüncü olarak Muğlalı Rıza Efendi'den ders almasına dair belgelerdeki farklılık, Osmanlı biyografik kayıtlarının dinamik ve seçici karakterini göstermektedir. Daha erken tarihli belgede kaydedilen bu bilgi, daha sonraki belgede yer almamış; muhtemelen kısa süreli bir ders ilişkisi olması sebebiyle sonraki resmî kayıtlara dâhil edilmemiştir. Son olarak İsmail Hakkı Efendi'nin dil yetkinliği de dikkat çekicidir. Türkçe okuryazar olduğu belirtilirken Arapça bilgisinin temel düzeyde kaldığı ifade edilmiştir. Bu, taşra ulehasının çoğunlukla temel dinî metinleri anlayabilecek bir seviyede Arapça bilgisine sahip olduklarını, ancak ileri düzeyde dil becerilerinin her zaman yaygın olmadığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle onun eğitim profili, Osmanlı'nın son dönemindeki medrese eğitiminin ulaştığı seviyeyi ve yerel imkânlarla sınırlı kalışını yansıtmaktadır. Sonuçta İsmail Hakkı Efendi'nin eğitim hayatı hem klasik Osmanlı medrese geleneğinin sürekliliğini hem de taşra ulehasının karşı karşıya kaldığı sınırlılıkları göstermektedir. Onun tahsili, icâzetleri ve ilmî tercihleri, dönemin eğitim standartlarını ve ilmî otorite kazanma yollarını anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

⁹ İsmail Hakkı Efendi'ye verilen icâzetnâmede Mustafa Safvet b. Mehmed Ârif el-İslâmbûlî olarak geçmektedir. Ancak kimliği ile ilgili başka bilgi tespit edilememiştir.

¹⁰ Temel fonksiyonu, şer'î mahkemelerine hâkim yetiştirmek olan ve şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan hukuk medresesine denmektedir. Bk. Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 361-363.

¹¹ Medresetü'l-Kudât'da *Dürer* okutmuş olan Muğlalı Ali Rıza Efendi, 1918-1922 yılları arasında şeyhülislâmlığa bağlı olarak faaliyet gösteren, İslâm akademisi hüviyetindeki Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye'nin reis vekilliğini de yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulehası: İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali* (İstanbul: Millî Gazete Yayınları, 1980), 4/364; Veli Ertan, "Meşihat Makamına Bağlı Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'nin Teşkili", *Diyanet Dergisi* 27/4 (1991), 315; Sadık Albayrak, "Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/506-507.

¹² İKA, (*İSAM Kütüphane Arşivi*), USD [*Ulema Sicil Dosyaları*], İsmail Hakkı Efendi, dos.1558_01, 1.

2. İSMAİL HAKKI EFENDİ’NİN MESLEKİ SERÜVENİ

İsmail Hakkı Efendi’nin eğitim hayatını tamamlamasının ardından başlayan meslekî kariyeri, klasik medrese geleneği ile Osmanlı’nın son dönemindeki modern idarî mekanizmaların nasıl iç içe geçtiğini gösteren somut bir örnektir. Müftülük imtihanındaki başarısıyla profesyonel hayata adım atan İsmail Hakkı Efendi’nin görev serüveni, Ceyhan’dan memleketi Seydişehir’e uzanan bir süreci kapsamaktadır. Onun kariyer gelişimi dönemin taşra bürokrasisindeki ihtiyaçlar, şahsî sağlık problemleri ve merkezî idare ile kurulan yoğun yazışmalarla şekillenmiştir.

2.1. CEYHAN MÜFTÜSÜ İSMAİL HAKKI EFENDİ

İsmail Hakkı Efendi, ilmî birikimini meslekî bir göreve tahvil etmek ve geçimini temin etmek amacıyla Şeyhülislâmlık makamı tarafından açılan müftülük imtihanına iştirak etmiştir. Bu imtihan neticesinde, Rûmî 26 Kanûn-ı Evvel 1330 (Milâdî 26 Aralık 1914) tarihinde Ceyhan kazası müftülüğüne tayin edilmiştir. Söz konusu tayin, yalnızca bir imtihan başarısının sonucu olmayıp dönemin idarî ve şahsî gelişmelerinin etkisiyle şekillenmiş bir sürecin neticesidir.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Ceyhan müftülüğüne ilk atanan aslında İsmail Hakkı Efendi değil, Fatih dersiâmlarından Batumlu Ahmed Şakir Efendi’dir.¹³ Ancak Ahmed Şakir Efendi, Adana’da ziraat işleriyle meşgul olduğunu ve bu sahadaki faaliyetlerine devam etmek arzusunda bulunduğunu beyan ederek söz konusu görevi kabul etmemiştir. Bu gelişme üzerine, müftülük makamı fiilen boş kalmış; durumun bildirilmesi üzerine Adana Vilâyet Makamı, uygun niteliklere sahip bir şahsın tayin edilmesi yönünde Şeyhülislâmlığa müracaatta bulunmuştur. Bu talep doğrultusunda yapılan değerlendirme neticesinde hem ilmî yeterliliği hem de idarî görev için uygunluğu dikkate alınarak İsmail Hakkı Efendi’nin Ceyhan kazası müftülüğüne tayini uygun görülmüştür.¹⁴

İsmail Hakkı Efendi’nin Ceyhan’da yalnızca müftülük değil, aynı zamanda müderrislik görevini de ifa ettiği görülmektedir. Nitekim Rûmî 1 Şubat 1331 (14 Şubat 1915) tarihinde, Ceyhan kaza müderrisi Hacı Mehmed Efendi’nin vefatıyla boşalan müderrislik makamına İsmail Hakkı Efendi’nin tayin edildiği belgelerle sabittir. Bu tayin vesilesiyle düzenlenen resmî yazışmalarda yer alan imzalar, dönemin Adana ve Ceyhan’daki ilmî ve idarî bürokrasisinin önde gelen simalarını tespit etmek bakımından dikkat çekicidir. Buna göre aynı dönemde Ceyhan kadılığı görevini Ali Fahri Efendi¹⁵, Adana kadılığını Hüseyin Sabri Efendi, Adana müftülüğünü Osman Nuri Efendi¹⁶ ve Adana maârif müdürlüğünü Ahmed Şükrü Efendi yürütmektedir.¹⁷ Söz konusu atamanın ardından bir müddet sonra hazırlanan 16 Ağustos 1332 (29 Ağustos 1916) tarihli Ceyhan kazası memur cetvelinde, İsmail Hakkı Efendi’nin hem müftü hem de müderris unvanlarıyla kayda geçirildiği görülmektedir.¹⁸ İsmail Hakkı Efendi’nin Ceyhan kazası müftülüğü ve müderrisliğine atanma süreci, sadece sınav başarısına değil, dönemin idari ve şahsî koşullarına da bağlı olarak şekillendiği görülmektedir. Başlangıçta görevi reddeden bir adayın yerine tayin edilen İsmail Hakkı Efendi’nin hem ilmî hem de idarî yeterliliği dikkate alınarak atandığı söylenebilir. Zira hem müderrislik hem de müftülük görevini ifa etmesi bu yeterlilikle açıklanabilir. Ayrıca aynı kişinin müftülük ve müderrislik görevlerini üstlenmesi, dönemin ilmî ve idarî kadrolarının birbirine bağlı yapısını göstermesi açısından da önemlidir.

¹³ Bk. Sezai Balcı, “Giresunlu Bir Başhoca ve Müftünün Biyografisi: Ali Rıza Efendi (1849-1912)”, *Geçmişten Günümüze Giresun’da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I* (25-27 Ekim 2013), *Bildiriler I*, ed. Mehmet Fatsa (Giresun: Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi, 2013), 482; Erdem Yavuz - Burcu Akça, “Son Dönem Batum Uleması”, *SSSJournal* 4/16 (2018), 1155; Metin Ünver - Hüseyin Sarıkaya, *Üç Devir Bir Fakülte: Türkiye’nin İlk İlahiyat Fakültesinin Tarihi (1900-1933)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022), 48, 51, 70.

¹⁴ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 19, 20, 21.

¹⁵ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 35.

¹⁶ İKA, (İSAM Kütüphane Arşivi), USD [Ulema Sicil Dosyaları], Osman Nuri Efendi, dos.1614_03, 1-30. Ayrıca bk. Korkmaz, “Adana Müftüleri ve Müderrisleri”, 266-267.

¹⁷ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 37.

¹⁸ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 39.

Resim 1. Ceyhan Kazasında Bulunan İlmiye Sınıfına Mensup Memurlar

[illegible]

Kaynak: İKA, *USD-O-139-dos.1558_01*, 39.

İsmail Hakkı Efendi'nin Ceyhan müftülüğü dönemine ait arşiv kayıtları, onun yalnızca ilmi ve idarî görevleriyle meşgul olmadığını, sağlık problemlerinden muzdarip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle romatizmal bir rahatsızlık sebebiyle uzun süreli tedavi süreçleri geçirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bazı belgelerde “resye-i hâdde”¹⁹ ve “resye-i mafsiliyye-i hâdde”²⁰ ibareleri yer almakta, bazı belgelerde ise doğrudan “romatizma” ifadesi²¹ kullanılmaktadır. Bu kayıtların modern tıp literatürüyle karşılaştırılması, söz konusu rahatsızlığın akut eklem romatizmasına tekabül ettiğini göstermektedir. Ayrıca Osmanlıca sözlüklerde “resye” teriminin romatizma karşılığında kullanıldığı da görülmektedir.²² Söz konusu rahatsızlık, İsmail Hakkı Efendi'nin çeşitli tarihlerde kaplıcalara gitmek amacıyla izin talebinde bulunmasına neden olmuştur. Bu talepler, doktor raporlarıyla desteklenmiş ve idarî merciler tarafından uygun görülerek onaylanmıştır.²³ Örneğin 20 Ramazan 1333 (20 Temmuz 1917) tarihli belgede, Adana

¹⁹ İKA, *USD-O-139-dos.1558_01*, 23.

²⁰ İKA, *USD-O-139-dos.1558_01*, 32.

²¹ İKA, *USD-O-139-dos.1558_01*, 24.

²² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 659; Hüseyin Remzi Altınbilek, *Lügat-i Remzî*, ed. Ali Birinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 1/582; Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, ed. Ali Birinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 2/422.

²³ İKA, *USD-O-139-dos.1558_01*, 23-34.

merkez kadılığına hitaben yazılmış bir dilekçeye cevaben olumlu görüş bildirildiği görülmektedir. Söz konusu belgenin alt kısmında Adana merkez kadısı yazısının altında mühür olarak yer alan isim, belgede tam olarak okunamamakla birlikte, “Üveys Hüsnü” ya da “Hüseyin” şeklinde olduğu değerlendirilmektedir. Bu mühür, dönemin Adana merkez kadısının kimliği hakkında kısmi bir fikir vermektedir.²⁴ İzin süresinin devam ettiğine dair diğer bir belge ise 22 Zilhicce 1333 (13 Ekim 1917) tarihini taşımakta olup, bu defa Seydişehir kazası kadısı Mehmed Rauf Efendi tarafından hastalık izninin bir ay daha uzatılması yönünde resmî makamlara talepte bulunulmuştur.²⁵ İlgili yazışmalar, İsmail Hakkı Efendi’nin memuriyet göreviyle birlikte sağlık sorunlarının da merkezî idarede ciddiyetle ele alındığını göstermektedir.

2.2. SEYDİŞEHİRİ MÜFTÜSÜ İSMAİL HAKKI EFENDİ

İsmail Hakkı Efendi, Ceyhan’daki müftülük görevinin tamamlanmasının ardından memleketi olan Konya vilayetinin Seydişehir kazasına müftü olarak tayin edilmiştir. Arşiv dosyasında yer alan tercüme-i hâl varakasında, Ceyhan’daki müftülük vazifesini 33 ay 23 gün süreyle yürüttüğü ve bu görevin sona ermesinin ardından Rûmî 25 Kânûn-ı Evvel 1333 (7 Ocak 1918) tarihinde Seydişehir müftülüğü görevine başladığı açıkça belirtilmektedir. Aynı dosyada bulunan resmî belgeler de bu tayin sürecini teyit eder niteliktedir.²⁶

İsmail Hakkı Efendi’nin Seydişehir kazasına müftü olarak atanma süreci, dönemin idarî ve sosyal şartları bağlamında dikkat çekici ayrıntılar barındırmaktadır. Bu atamanın arka planına dair önemli bilgiler, Konya Valisi Ahmed Muammer²⁷ tarafından kaleme alınan 20 Zilhicce 1335 (7 Ekim 1917) tarihli bir yazışmada yer almaktadır. Vali Ahmed Muammer, Seydişehir’inde icâzet sahibi dört müderrisin bulunduğunu ifade etmekte; ancak her birinin çeşitli gerekçelerle müftülük görevine lâyık olmadığını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, Hacı Tevfik Efendi’nin fazilet sahibi olmakla birlikte ileri yaşta olması ve son derece münzevi bir hayat sürmesi müftülük görevi için elverişli olmadığını göstermektedir. Kağrışlı Ömer Efendi ise ilmî ve ahlâkî ehliyetten yoksun olarak tanımlanmakta; müftülük vazifesi için gerekli vasıf ve irfandan tamamen mahrum olduğu belirtilmektedir.

Bir diğer aday olan Rasih Efendi hakkında yapılan değerlendirme ise son derece sert ve ayrıntılıdır. Vali Ahmed Muammer, bu şahsın muhalefet fikrini icat ettiğini, önceki seçim dönemlerindeki tutum ve davranışlarının siyasî düşüncelerinin istikrarsızlığına işaret ettiğini belirtmektedir. Ayrıca ahlâkî metanetten yoksun olduğu, küçük menfaatler karşılığında izzet-i nefis ile bağdaşmayacak derecede zelil davranışlarda bulunmaktan çekinmeyeceği vurgulanarak böylesi bir şahsın müftülük gibi itibarlı bir makama asla lâyık görülmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Son aday müderris Hacı Ali Efendi hakkında ise olumlu nitelikler zikredilmekte; fazilet, kemal ve namus sahibi olduğu belirtilmektedir. Ancak ikametgâhının kaza merkezine on iki saatlik mesafede olması nedeniyle müftülük görevini fiilen yerine getirmesinin mümkün olamayacağı gerekçesiyle tayinine sıcak bakılmamaktadır. Bu değerlendirmeler neticesinde Vali Ahmed Muammer, hâlihazırda Ceyhan kazasında müftülük yapmakta olan ve ilmî birikimi ile idarî tecrübesi bulunan İsmail Hakkı Efendi’nin Seydişehir kazasına müftü olarak tayin edilmesinin en uygun seçenek olduğunu ifade ederek resmî makamlara arzda bulunmuştur.²⁸

Seydişehir’indeki müftülük görevi esnasında kazanın resmî müderrisi olan Sıdkı Efendi’nin vefatı üzerine bu görevin kime tevdi edileceği meselesi de gündeme gelmiştir. Konya Valisi Ahmed Muammer, 1 Temmuz 1334 (1918) tarihli yazısında hem müftülük görevini yürütmekte olan hem de ilmî liyakati daha önce belgelerle sabit olan İsmail Hakkı Efendi’ye söz konusu müderrisliğin

²⁴ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 26.

²⁵ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 33.

²⁶ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 41, 45.

²⁷ Detaylı bilgi için bk. Neslihan Altuncuoğlu, *Modern Kayseri’nin Mimarlarından Vali Muammer Bey (1874-1928)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 6-42; Alaattin Uca - Erol Yüksel, “Tehcir Sürecinde Konya Valisi Ahmet Muammer Bey’in Ermeni Kilisesini Yıkırma Kararı ve Sonuçları”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (31 Aralık 2024), 103-105.

²⁸ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 40.

verilmesini talep etmiştir.²⁹ Ancak merkezden gelen değerlendirme ve nihai karar doğrultusunda bu görevin Akşehir kazası müftü müsevvidine³⁰ tevcih edilmesi uygun bulunmuş; bu nedenle İsmail Hakkı Efendi'ye herhangi bir tebliğde bulunulmamıştır.³¹ Bu gelişme, dönemin taşra idarî yapısında kadro tercihlerinin yalnızca mahallî düzeydeki taleplerle şekillenmediğini, merkezî otoritenin nihai belirleyici olduğunu göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

İsmail Hakkı Efendi'nin Seydişehir kazasındaki müftülük görevi, Konya vilayetindeki idarî değişikliklerin ardından yeni bir safhaya girmiştir. Ahmed Muammer Bey'in Konya valiliğinden ayrılmasından sonra yerine atanan Cemal Bey³² döneminde, İsmail Hakkı Efendi ile vali arasında çeşitli ihtilafların ortaya çıktığı arşiv belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim 5 Ağustos 1335 (18 Ağustos 1919) tarihli bir belgede, Vali Cemal Bey'in Meşihat makamına gönderdiği telgrafta, İsmail Hakkı Efendi'nin müftülük görevinden azledilmesi gerektiğini bildirdiği görülmektedir. Belgede ayrıca bu talebin ikinci bir telgrafla teyit edildiği belirtilmekte; bu da valinin, İsmail Hakkı Efendi'nin görevden alınması hususunda ısrarlı bir tutum sergilediğini göstermektedir.³³

Meşihat makamı, Vali Cemal Bey'in bu talebini uygun bularak İsmail Hakkı Efendi'nin müftülük görevine son verilmesine karar vermiştir. 27 Ağustos 1335 (9 Eylül 1919) tarihli resmi yazışmada yalnızca İsmail Hakkı Efendi'nin değil, aynı zamanda Bozkır kazası müftüsü Mustafa Şevki Efendi'nin de azledilmesi istenmektedir. Bu azil talebinin gerekçesi olarak her iki şahsın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasî çizgisini takip eden kimseler olarak tayin edilmiş olmaları ve bu nedenle haklarında sürekli şikâyetlerin ulaşması gösterilmiştir. Meşihat, söz konusu iki müftünün görevlerinden alınarak kendilerine tebliğde bulunulmasını, aynı zamanda maaşlarının kesilmesini ve yerlerine "Hükkâm-ı Şer' ve Memurîn-i Şer'iyye Hakkındaki Nizamnâme"nin³⁴ ilgili hükümlerine uygun şekilde yeni müftülerin seçilmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda İsmail Hakkı Efendi'nin görevine 4 Eylül 1335 (17 Eylül 1919) tarihi itibarıyla son verildiği anlaşılmaktadır.³⁵

Ancak bu azil kararı İsmail Hakkı Efendi'nin müftülük görevinden tamamen uzaklaştırılması için yeterli olmamıştır. Arşiv kayıtlarına göre İsmail Hakkı Efendi'nin görevden alınmasından yalnızca iki hafta kadar sonra 19 Eylül 1335 (2 Ekim 1919) tarihinde Seydişehir müftülüğünü vekâleten yeniden üstlendiği görülmektedir.³⁶ Bu vakia, dönemin idarî ve siyasî belirsizliklerinin taşra teşkilatında görev değişikliklerine yansımalarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Ayrıca söz konusu gelişme, İsmail Hakkı Efendi'nin hem mahallî düzeydeki nüfuzunun hem de ilmi ve idarî yeterliliğinin sürdüğünü ortaya koymaktadır.

İsmail Hakkı Efendi'nin Seydişehir'nde vekâleten yürüttüğü müftülük görevi devam ederken müftülük kadrosunun resmî olarak hâlâ münhal (boş) statüsünde bulunduğu ve bu nedenle kanunî usullere uygun bir seçim sürecinin başlatıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, 15 Teşrin-i Evvel 1335 (15 Ekim 1919) tarihli bir mazbata, dönemin taşra idarî yapısının müftü tayin

²⁹ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 42, 43, 47.

³⁰ Resmî dairelerde ve daha ziyade mektubî ve tahrirat kalemlerinde müsvedde kaleme alan kâtipler hakkında kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Basımevi, 1993), 2/629.

³¹ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 48.

³² Cemal Bey'in Konya valiliği ile ilgili detaylı bilgi için bk. Erol Akcan - Recep Murat Geçikli, "Millî Mücadele'de 'Artin' Cemal ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 60 (2017), 7-14; Ahmet Ulusoy, "Millî Mücadele'de Konya ve Konya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/78 (Temmuz 2021), 247-248.

³³ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 54, 64.

³⁴ II. Meşrutiyet sonrasında şer'iyye mahkemelerinin teşkilâtı ve işleyişini düzenlemek üzere çıkarılan 19 Cemâziyelevvel 1331 (26 Nisan 1913) tarihli kanun, hâkimlerin görev ve yetkilerini, mahkemelerin usulünü, i'lâm ve ilâmların infazını, istînaf ve temyiz yollarını ayrıntılı şekilde belirlemiştir. Osmanlı hukuk tarihinde şer'iyye mahkemelerinin modern yargı usullerine yaklaştırılması bakımından önemli bir dönüm noktası kabul edilmektedir. Bk. Esra Yakut, "I. Meşrutiyet Dönemi'nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2003), 40-44; Fahrettin Atar, "Mürâfaa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/39.

³⁵ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 49.

³⁶ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 50.

süreçlerine dair önemli veriler sunmaktadır. Söz konusu mazbata, Seydişehir kaymakam vekili, malmüdürü, kadı vekili ve müftü vekili sıfatıyla İsmail Hakkı Efendi'nin mühür ve imzalarını taşımakta olup yalnızca neticeyi değil, aynı zamanda müftü seçimlerinde izlenen yöntemi de ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede “Hükkâm-ı Şer’ ve Memurîn-i Şer’iyye Hakkındaki Nizamnâme”nin otuz altıncı maddesi gereğince seçim süreci başlatılmış; müftülüğe layık şahsiyetlerin belirlenmesi amacıyla kazanın idarî ve beledî erkânı ile birlikte dinî ve ilmî temsilciler bir araya getirilmiştir. Buna göre seçim heyetini oluşturanlar arasında idare meclisi ve belediye meclisi üyeleriyle birlikte kazadaki âlimler, imamlar ve hatipler de yer almıştır. Teşrin-i Evvel ayının on ikinci Pazar günü seçim işlemlerine başlanmış, oy kullanan seçici üyelerin verdikleri toplam on beş oy pusulası meclis huzurunda açılarak değerlendirilmiştir.

Seçim neticesinde müderris Hacı Tevfik Efendi on dört oyla ilk sırada yer almış; onu on iki oy alan Rasih Efendi takip etmiştir. Önceki dönemde müftülük görevinde bulunmuş olan İsmail Hakkı Efendi ise sekiz oy alarak üçüncü sırada kalmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda düzenlenen mazbata, usul gereği Konya Vilâyeti’ne gönderilmiştir. Söz konusu seçim mazbatasına eklenen üst yazıda ise kaymakam vekili, dikkat çekici bir yorumda bulunarak İsmail Hakkı Efendi’nin görevinden ayrılmasında önceki vali Cemal Bey’in şahsî garazlarının etkili olduğu görüşünü ifade etmiştir.³⁷ Bu beyan, sadece idarî bir sürecin işleyişine dair bilgi sunmakla kalmamakta; aynı zamanda dönemin taşra bürokrasisindeki kişisel eğilimlerin ve siyasî etkilerin müftülük gibi dinî-adlî makamlara yansımaları göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

21 Teşrin-i Evvel 1335 (3 Kasım 1919) tarihli bir belgeye göre Konya Valisi Suphi Bey,³⁸ Seydişehir kazasında münhal bulunan müftülük makamına dair yapılan seçimlerin sonuçlarını ve adaylara ait tercüme-i hâl varakalarını, kaymakamlığın resmi yazısıyla birlikte Meşihat makamına takdim etmiştir. Mezkûr belgede söz konusu seçimde sekiz oy alarak üçüncü gelen sabık müftü İsmail Hakkı Efendi’nin görevinden ayrılmasını gerektiren herhangi bir somut sebebin mevcut olmadığı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu ifade Vali Suphi Bey’in İsmail Hakkı Efendi’ye haksızlık yapıldığı kanaatinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Vali Suphi Bey tarafından Meşihat’a arz edilen görüşte İsmail Hakkı Efendi’nin fetva hizmetlerinde yetkin olduğu, ilmî birikimi ile dinî fazilet yönünden diğer adaylara nispetle üstünlüğü bulunduğu yönünde bilgiler kendisine ulaştığı aktarılmıştır. Vali Bey, bu bağlamda herhangi bir hukuken geçerli gerekçe olmaksızın görevden el çektirilen bir memurun, esasen yeniden seçim yapılmasına dahi gerek kalmaksızın önceki hakkının iadesi suretiyle göreve döndürülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu gerekçelerle birlikte İsmail Hakkı Efendi’nin müftülük görevine iadesi hususunda gerekli işlemlerin yapılabilmesi için kendisine izin verilmesini talep ederek konuyu Meşihat’a arz etmiştir.³⁹

Bu müracaat üzerine 27 Teşrin-i Evvel 1335 (8 Kasım 1919) tarihli Meşihat yazısında Vali Bey’in beyanları tekrar edilerek İsmail Hakkı Efendi’nin mevcut maaşı olan yedi yüz kuruş ile Seydişehir Müftülüğü görevine tercihen tayin edilmesine karar verildiği belirtilmiş; ayrıca fiilen göreve başlama tarihinin bildirilmesi istenmiştir.⁴⁰ Bu yazıya cevaben Seydişehir kaymakam vekili Mustafa Tayyar tarafından 6 Şubat 1335 (19 Şubat 1920) tarihinde gönderilen resmi yazıda İsmail Hakkı Efendi’nin Seydişehir Müftülüğü görevine ilk kez atandığı tarih olan 25 Kanun-ı Sani 1333 (7 Şubat 1918) tarihinde başladığı bilgisi verilmiştir. Böylece İsmail Hakkı Efendi’nin müftülük göreviyle ilgili olarak kazanılmış hakkının muhafaza edildiği ve atanmasının hukuken geçmişe dönük bir tasdik anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır.⁴¹

³⁷ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 59.

³⁸ Suphi Bey ile ilgili bilgi için bk. Yaşar Semiz - Güngör Toplu, “Milli Mücadele Döneminde Konya ve Atatürk”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi - International Journal of Society Researches* 7/12 (Haziran 2017), 264-267; Hüseyin Muşmal, “Suphi Bey”, *Konya Ansiklopedisi* (Erişim 08 Eylül 2025).

³⁹ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 60.

⁴⁰ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 61.

⁴¹ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 63.

getirilir; sahâbe ve ümmete duada bulunulur. Sonrasında ilmin, âlimin, tedris faaliyetlerinin, ilim öğrenme ve öğretmeninin, irşâdın ve isnad sisteminin (ulema silsilesinin) önemi vurgulanır. Bu mukaddimeyi takiben, icâzete layık görülen talebenin ismi ve ailesine dair bilgiler zikredilir; öğrencinin sahip olduğu ilmî nitelikler belirtilir. İcâzet veren hoca, kendi adını kaydederek talebeye hangi kitapları okuttuğunu, hangi ilimleri hangi yöntemle öğrettiğini ve bu ilimleri kime isnad ederek devraldığını belirtir. Böylece hocadan talebeye, talebeden önceki hocalara doğru sıralanan ilmî silsile, bazen meşhur bir âlimde, çoğu zaman ise bir sahâbîde ve nihayetinde Hz. Peygamber’de son bulur. Bu silsile, icâzetin isnad yoluyla sahih bir ilim aktarımını temsil ettiğini ve o ilim dalında otorite kabul edilen kaynağa bağlandığını gösterir. Dinî ve naklî ilimlere ait icâzetlerin son halkası genellikle Hz. Peygamber olurken aklî ilimlere dair icâzetler ilgili ilim dalının kurucusunda nihayet bulur. İcâzet metninin sonunda belgeyi veren hocaya ait isim, unvan, künye gibi kimlik bilgileri yer alır; icâzetin veriliş tarihi kaydedilir ve hoca tarafından imza veya mühür ile tasdik edilerek belge tamamlanır. Bu yapıyla icâzetnâmeler, sadece bireysel bir yetkilendirme aracı değil, aynı zamanda ilmî gelenek ve otoritenin kurumsal sürekliliğini sağlayan belgeler olarak öne çıkar.⁴⁴

3.1. ÖMER VEHBİ EFENDİ’NİN İSMAİL HAKKI EFENDİ’YE VERDİĞİ İCÂZETNÂME

İsmail Hakkı Efendi’ye verilen icâzetnâme, müellifi Ömer Vehbi Efendi’nin ilim silsilesi ve tahsil sürecine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. İcâzetnâmenin baş kısmında klasik icâzet geleneğine uygun biçimde, İsmail Hakkı Efendi’nin icâzet verenin huzurunda (*ledeyye*) nazarî ilimleri tahsil ettiğine dair genel bir ifade yer almakta; ancak hangi kitapların okutulduğu ya da hangi ilim dallarında müzakere yürütüldüğüne dair özel bir kayıt bulunmamaktadır.⁴⁵

Tablo 1. Ömer Vehbi Efendi’nin İcâzetnâmesi⁴⁶

Ömer Vehbi Efendi’nin İcâzetnâmesi				
1	Ahmed Rıza b. el-Hac Süleyman el-Yalvacî			
2	Abdullah Vahdi el-Konevî el-Müsevidzâde			
3	eş-Şeyh es-Seyyid el-Kerîm el-İslambûlî el-Karadavudzâde			
4	el-Hac Hüseyin Feyzi b. el-Hac Mustafa el-Kadınhanî			
5	el-Hac Mustafa el-Kadınhanî (öncekinin babası)			
6	Süleyman el-Karamanî			
7	Süleyman el-Kırkağacî			
8	Mustafa b. Ömer el-Vidinî			
9	Ahmed Hâzım b. Abdurrahman er-Ravhî (?) en-Nevşehrî			
10	Mehmed Esad b. el-İmam Ahmed el-İslambûlî			
11	Musannif Efendi			

⁴⁴ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcâzetnâmeler, Islahat Haraketleri* (Ankara: Atay, 2018), 131-136.

⁴⁵ Adana’da müderris olan İlyas Efendi’nin Osman Hilmi Efendi’den aldığı benzer icâzetnâme için bk. Ahmet Beken, “Son Dönem Osmanlı Taşrasında Bir Müderris: İlyas efendi ve Sicil Dosyası”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 35-36.

⁴⁶ İcâzetnâmedeki veriler ışığında yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

12	Salih Amasravî			
13	Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî			
14	Mustafa el-Hâdimî	Ahmed b. Muhammed el-Kazabâdî		
15	Muhammed b. Ahmed et-Tarsusî	Mehmed es-Sivasî Tefsîrî		
16	Muhammed b. Ali el-Kâmil	Ali Gûrânî		
17	Hayreddin el-Deylemî	Abdullah el-Cezîrî		
18	Muhammed b. Abdül'âl	Ahmed el-Müncel		
19	Babası	Mirzacan eş-Şîrâzî		
20	Zekeriya el-Ensârî	Celaeddin ed-Devvânî		
21	İbn Hacer el-Askalânî	Muhyiddin el-Keşkeşânî		
22	Şeyh Burhaneddin	Şerîf el-Cürcânî		
23	İbn Şihne	Mübârek Şah		
24	Siracüddin ed-Debîrî	Kutbüddîn er-Râzî		
25	Ebu'l-vakt Abdülevvel	Kutbüddin eş-Şîrâzî		
26	Abdurrahman el-Muzaffer	Kâtibî el-Kazvînî		
27	Abdullah es-Serahsî	Nasîrüddin et-Tûsî		
28	Muhammed b. Yusuf el-Ferberî	Fahreddîn er-Râzî		
29		İmam el-Gazzâlî		
30		İmâmü'l-Haremeyn		
31		Babası		
32		Ebu't-Tayyib		
33		Muhammed b. Süleyman es-Sa'lûkî		
34		İbrahim el-Mervezî		
35		Ebu'l-Abbâs Ahmed		
36		Ebû'l-Kâsım Osman		
37		Ebû İbrahim İsmail		
38		Muhammed b. İdris eş-Şâfî		
39		İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî		
40		İmam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit		
41		Hammâd b. Süleyman		
42		İbrâhim en-Nehaî		
43		Alkame	Ebû Abdurrahman b. el-Esved b. Zeyd	Ebû Abdurrahman b. Abdullah b. Habîb
44		Abdullah b. Mes'ûd		Ali b. Ebî Tâlib
45		Hız. Peygamber		
46		Cebrail		
47		Hız. Allah		

İcâzetnâmenin ilerleyen bölümlerinde Ömer Vehbî Efendi, hocası olan âlimlerin isim silsilesini aktardıktan sonra bunlarla sınırlı kalmayıp ilim tahsilini daha da derinleştirmek amacıyla pek çok başka hocadan da istifade ettiğini beyan etmektedir. Bu bağlamda zikrettiği isimler arasında Ömer el-Yalvacî'nin oğulları Süleyman Vehbî ve Yusuf Ziyâ Efendiler yer almaktadır. Ayrıca Süleyman b. Molla Ali, Velî b. Ömer ve kendisinden övgüyle söz ettiği Ahmed Şâkir b. Halîl el-İslambûlî gibi dönemin âlimleri de anılmaktadır.⁴⁷

İcâzetnâmenin tarihi 25 Cemâziyelûlâ 1330 (Miladî 1912) olarak kaydedilmiştir. Belgenin sonunda ise Ömer Vehbi Efendi'nin şahsî mührü yer almaktadır.⁴⁸ Bu icâzetnâme, yalnızca bir ilim belgesi olmanın ötesinde dönemin ilmî çevreleri, hoca-talebe ilişkileri ve ilim tahsilinin kurumsal yapısı hakkında da kıymetli ipuçları sunmaktadır.

3.2. MUSTAFA SAFVET EFENDİ'NİN İSMAİL HAKKI EFENDİ'YE VERDİĞİ İCÂZETNÂME

İsmail Hakkı Efendi'ye verilen icâzetnâmenin müellifi Mustafa Safvet b. Mehmed Ârif el-İslâmbûlî, belgenin tercüme-i hâl varakasında “Şehrî Safvet Efendi” şeklinde kaydedilmiştir. İcâzetnâmenin tarihi 17 Cemâziyelâhir 1332 (M. 1914) olup klasik ilim halkalarının yapısını, ilim silsilesi anlayışını ve dönemin ilmî muhitlerini yansıtmaya açısından oldukça dikkat çekicidir.

İcâzetnâme, klasik gelenekte olduğu üzere hamdele ve salvele ile başlayıp ilmin ve âlim olmanın ehemmiyetine dair ayet ve hadislerle sürmektedir. Müellif, Kur'ân'da âlimlerin övüldüğüne dair ayetlerden alıntılar yaparak ilim talebinin ne kadar büyük bir nimet olduğunu vurgulamakta; ardından Hz. Peygamber'in ilme teşviki içeren hadislerine yer vermektedir. Ayrıca ilimde isnad sisteminin ehemmiyetine işaret ederek bu uygulamanın İslâm ümmetine has bir nitelik olduğunu belirtmektedir.

Safvet Efendi, icâzetnâmede kendi ilim tahsil sürecini de tafsilatlı biçimde aktarmıştır. Çocukluk yaşlarından itibaren eğitime başladığını belirten Safvet Efendi, ilim yolculuğu boyunca birçok hocadan istifade ettiğini ve bu hocalardan çeşitli metinleri okuduğunu zikretmektedir. İlk olarak Hafız Hüsnü Efendi el-Filîbevî'den *Emsile, Bina ve Avâmil* adlı gramer metinlerini tahsil etmiştir. Ardından Hafız Abdüllatif Efendi'den *Alâka* metni ile Hafız Seyyid Efendi'nin bir şerhinden kısmen okuma yaptığını belirtmektedir.

Eğitimine, o dönem Meşihat-i İslâmiyye'nin Dinî Müellefât Tedkik Meclisi başkanı olan ve icâzetnâmede oldukça övgüyle anılan Şehrî Ahmed Râmiz Efendi'nin ilim halkasında devam etmiş, ondan hem aklî hem de naklî ilimlerin yanı sıra edebî ve hikemî ilimlerde de ders almış ve yazılı-sözlü icâzet elde etmiştir. Safvet Efendi daha sonra İsmail Hakkı Efendi el-Manastırî'den *Beyzâvî Tefsiri*'nden Lokman Suresini ve Nisâ Suresi'nin baş kısımlarını okumuştur.

3.2.1. İCÂZETNÂME SİLSİLESİ

XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da, hatta İran ve Azerbaycan'daki ilim merkezlerinde görülen ilmî silsile, “Şeyhü'l-ulemâ” unvanıyla tanınan Fahrüddin er-Râzî'ye (ö. 606/1209) kadar uzanmaktadır. Dinî ve aklî ilimlerde derin bir birikime sahip olan Râzî; tefsir, hadis, kelâm, felsefe, tıp, matematik, edebiyat ve benzeri birçok sahada eserler vermiştir. Onun icâzet silsilesi ise birkaç hoca aracılığıyla İmâm Gazzâlî'ye ulaşmaktadır. Fahrüddîn er-Râzî'nin ilmî geleneğini sürdüren âlimler, yani “Râzî mektebi” mensupları arasında doğrudan onun öğrencileri olan Efdalüddîn el-Hûnecî, Sadrüddîn el-Ahlâtî ve Şemsüddîn el-Hüsrevşâhî bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve ikincisi Anadolu'da, üçüncüsü ise Suriye'de faaliyet göstermiştir. Bu çizgiyi devam ettirenler arasında ise Kâdî Sirâcüddîn el-Urmevî, İzzüddîn er-Râzî, Hüsâmüddîn er-Râzî, Nasîrüddîn et-Tûsî, Sadrüddîn el-Konevî, Kutbüddîn eş-Şîrâzî, Alâüddîn el-Esved (Kara Hoca), Fahrüddin er-Râzî'nin torunlarından Cemâlüddin el-Aksarâyî, Abdülmuhsin el-Kayserî ve Kadı Burhâneddin gibi isimler zikredilebilir. Bu dönemlerde Anadolu'da verilen icâzetnameler, genellikle Kâdî Sirâcüddin el-Urmevî vasıtasıyla Fahrüddîn er-Râzî'ye ve oradan da ilmî silsile olarak Gazzâlî'ye bağlanmaktaydı. XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın ilk yarısında yetişen Osmanlı âlimlerinden

⁴⁷ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 15.

⁴⁸ İKA, USD-O-139-dos.1558_01, 12-16.

Molla Fenârî, Samavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrüddîn ve şair Ahmedî de bu ilmî mektebe mensuptur. Osmanlı coğrafyasında birçok âlim, Molla Fenârî aracılığıyla Râzî'ye ulaşan bir ilim silsilesi içinde yer almıştır. Nitekim Fenârî'nin talebesi olan "Molla Yeğen" lakabıyla bilinen Muhammed b. Armağan ile onun öğrencisi ve İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey, bu silsilenin önemli temsilcileri arasında bulunmaktadır. XV. yüzyılda eserleri Anadolu'ya ulaşan Saduddîn et-Teftâzânî ile Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Osmanlı medrese geleneği üzerinde derin bir etki bırakmışlardır. Bu iki âlimin çalışmaları sayesinde daha önce Sirâcüddin el-Urmevî'nin temsil ettiği kol terk edilerek doğrudan Fahrüddin er-Râzî'ye bağlanan yeni bir ilmî silsile oluşmuştur. Böylece sonraki dönem Osmanlı âlimlerinin icâzetnâmeleri de genellikle Teftâzânî ve Cürcânî üzerinden Fahrüddin er-Râzî'ye ulaşmıştır.⁴⁹

Mustafa Safvet Efendi'nin sunduğu icâzet silsilesi, klasik medrese geleneği içinde yer alan çok boyutlu ve derin bir isnad yapısına sahiptir.

Tablo 2. Şehrî Safvet Efendi'nin İcâzetnâmesi⁵⁰

Şehrî Safvet Efendi'nin İcâzetnâmesi			
1	Ahmed Râmiz Efendi,		
2	Kırşehirli Receb Efendi		
3	Şehrî Mustafa Şevket Efendi		
4	el-Hac Yusuf Ziyâeddîn et-Tekûşî		
5	Tokatlı Ahmed Efendi		
6	Hafız Seyyid Efendi		
7	Vidinli Mustafa Efendi		
8	Mısırlı Hamdü'l-Mîmî		
9	Yakudî Ali Fikrî Efendi b. Behram		
10	Giritli Süleyman b. Hasan		
11	İbrahim b. Mehmed el-Esîrî		
12	el-Hac Abdurrahman b. Yusuf el-Elevî		
13	Filozof Mehmed b. Yusuf el-Elevî Palabıyık Efendi		
14	Alim Mehmed b. Ahmed el-Güzelhisârî Hacı Emirzâde		
15	Ali en-Nîsâbü'rî'nin torunu Mehmed	Yâsincizâde Osman Efendi	
16	Seyyid Abdurrahman er-Ravhî b. eş-Şeyh Abdullah es-Seyyid	Kilisli Ali b. Hüseyin	
17	Ali en-Nîsâbü'rî	Ahmed b. Muhammed el-Kazabâdî	
18	Receb el-Kayserî el-Âmidî	Mehmed et-Tefsîr	Zorluzâde Hasan el- Erzurumî et-Tokadî
19	İbrahim el-Karamanî		
20	Süleyman es-Serâî		
21	Tebrizli Yahya Bey		
22	Habîbullah Mirzacan eş-Şîrâzî		
23	Mahmud eş-Şîrâzî		

⁴⁹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 83-84.

⁵⁰ İcâzetnâmedeki veriler ışığında yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

24	Mehmed b. Sa'd es-Sadîkî ed-Devvânî		
25	Ebu Es'ad ed-Devvânî		
26	Mazharuddîn el-Kâzerûnî		
27	Seyyid Şerîf el-Cürcânî		
28	Mübârek Şah		
29	Kutbüddîn er-Râzî		
30	eş-Şîrâzî		
31	Kâtibî el-Kazvînî		
32	Tûsî		
33	Fahreddîn er-Râzî		
34	Ziyâeddîn Ömer		
35	Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Nâsır el-Ensârî		
36	İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî		
37	Ebü İshak el-İsferâînî		
38	Ebü'l-Hüseyin el-Bâhilî		
39	Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî		
40	Ebü Ali el-Cübbâî		
41	Babası		
42	Babası		
43	Ebü Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Begavî		
44	Kâdî Hüseyin el-Mervezî		
45	Kaffâl el-Mervezî		
46	Ebü Zeyd el-Mervezî		
47	Ebü İshak el-Mervezî		
48	Ebü'l-Abbâs b. Süreyh		
49	Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî		
50	Ebü İbrâhim el-Müzenî		
51	İmam Muhammed b. İdris eş-Şâfiî		
52	İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî		
53	İmam Ebü Hanîfe Numan b. Sabit		
54	Hammâd b. Süleyman		
55	İbrâhim en-Nehaî		
56	Alkame b. Kays	Ebü Abdurrahman b. el-Esved b. Zeyd es-Sülemî	Abdurrahman b. Habîb
57	Abdullah b. Mes'ûd		Ali b. Ebî Tâlib
58	Hz. Peygamber		

İcâzetnâmede Safvet Efendi, ana ilmi silsilenin tamamlanmasının ardından farklı ilmi silsilelere de yer vermektedir. Bu çerçevede Âlim Güzelhisârî Mehmed Efendi'nin yalnızca ana silsiledeki hocalardan değil, aynı zamanda Yâsincizâde Osman Efendi'den de icâzet aldığı belirtilmektedir. Bu ikinci silsile, Kilisli Ali b. Hüseyin, Ahmed b. Muhammed el-Kazabâdî ve Mehmed et-Tefsîr şeklinde devam etmektedir. Safvet Efendi'nin aktardığına göre Kazabâdî, Hidâyetü'r-rivâye ve Kifâyetü'd-dirâye adlı eserleri Zorluzâde olarak bilinen Hasan el-Erzurumî et-Tokadî'ye okumuştur. Ayrıca Âlim Güzelhisârî Mehmed Efendi'nin babasından da ilim tahsil ettiği ifade edilmektedir.

Bu silsilenin tamamlanmasından sonra, Safvet Efendi, silsilede yer alan bazı âlimlere dair ilave bilgiler sunmaktadır. Buna göre hocası Filozof Mehmed b. Yûsuf el-Müştehir bi-Palabıyık Efendi, babası el-Hâc Yûsuf b. İbrâhîm'den ve Müftüzâde lakabıyla tanınan Mehmed Efendi'den bazı dersler okumuştur.

Öte yandan el-Hâc Abdurrahmân b. Yûsuf el-Elevî'nin, gençliğinde hocasının hocası el-Hâc Emîrzâde'den *İsâgûcî* ve *Hâşiyetü'l-Âdâb* gibi temel mantık ve münazara metinlerini tahsil ettiği belirtilmektedir. Safvet Efendi'nin ifadesine göre, kendisi ayrıca İsmail Gelenbevî'nin eserlerinden ciddi düzeyde istifade etmiş ve hatta bu zât, onun için bir tür “baş hoca” olarak bilinir olmuştur.

İcâzetnâme, müellifin talebesi İsmail Hakkı Efendi'den kendisini dualarında unutmamasını istemesi ve çeşitli dualarla son bulmaktadır.

SONUÇ

İsmail Hakkı Efendi'nin hayat hikâyesi, arşiv belgeleri ve icâzetnâmeler üzerinden okunduğunda geç Osmanlı taşrasında bir ilmiye mensubunun varlık mücadelesi, eğitimini tamamlama yollarını ve bir otorite olarak konumlanışına dair zengin ve çok boyutlu bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın ulaştığı sonuçlar, birbiriyle yakından ilişkili üç ana tema etrafında değerlendirilebilir: Eğitim tarihi, icâzetnâme geleneği ve İslâm hukukunun pratikteki tezahürü. Konu eğitim tarihi açısından değerlendirildiğinde İsmail Hakkı Efendi'nin Konya'da Ömer Vehbi Efendi'den ve İstanbul'da Şehrî Safvet Efendi'den icâzet alması, taşra-merkez ikilemini aşan, bir kurumdan daha üst bir kuruma geçişlerin olabildiği bir eğitim modeline işaret etmektedir. Bu model, 20. yüzyıl başlarında dahi geleneksel medrese eğitiminin canlılığını koruduğunu, ancak payitahtın âlimler nezdindeki itibarının ve oradan alınan bir icâzetin taşrada ek bir prestij unsuru olarak önemini göstermektedir. Medresetü'l-Kudât'a kaydolup maddî imkânsızlıklar sebebiyle devam edememesi ise modernleşme dönemi Osmanlı eğitim kurumlarının mali yapısı ve öğrencilerin karşılaştığı sosyo-ekonomik engellere dair kritik bir ipucu sunmaktadır. İsmail Hakkı Efendi hem geleneksel ilmî silsilelere hem de modern bürokratik prosedürlere (müftülük imtihanı vs.) hâkim olarak dönüşen bir sistemde kendine yer edinebilmiş tipik bir taşra âlimi profili çizmektedir. Mevzuya icâzetnâme geleneği ve ilmî otorite açısından bakıldığında incelenen iki icâzetnâme, bu geleneğin formel yapısını ve işlevini gözler önüne sermektedir. Ömer Vehbi Efendi'nin icâzetnâmesi, daha yerel ve geleneksel bir silsileyi yansıtırken Şehrî Safvet Efendi'nin icâzetnâmesi, Fahreddin er-Râzî'ye uzanan daha kapsamlı, sistematik ve entelektüel bir isnad zinciri sunmaktadır. Bu farklılık, icâzetnâmelerin sadece “isimlerin yer aldığı bir silsile, herhangi bir dersi, kitabı, okutma izni” olmadığını, aynı zamanda bir âlimin içinde yer aldığı entelektüel geleneği ve ilmî kimliğini şekillendiren birer “otorite belgesi” olduğunu kanıtlamaktadır. İsmail Hakkı Efendi'nin bu iki icâzete sahip olması, onun hem taşradaki yerel ağlara hem de payitahtın daha genel ilmî söylemlerine aşina olduğunun da bir göstergesidir. Bu belgeler, onun müftülük imtihanına girebilmesi ve atanabilmesi için gerekli olan hukukî ve sosyal meşruiyetin de temel dayanağını oluşturmuştur. Olaya İslâm hukuku ve idarî mekanizmalar açısından yaklaşıldığında ise İsmail Hakkı Efendi'nin Ceyhan ve Seydişehir'deki görev süreci, Osmanlı'nın son döneminde bir müftünün atanması, azli ve göreve iadesi süreçlerinin ne denli karmaşık ve siyasî bir veçhete bürünmüş olabileceğini gösteren önemli bir vaka incelemesini teşkil etmektedir. “Hükkâm-ı Şer' ve Memurîn-i Şer'îyye Hakkındaki Nizamnâme” gibi modern hukukî metinlerin uygulanma biçimi, merkezi otorite (Meşihat), taşra bürokrasisi (vilâyet) ve yerel siyasi figürler (eski ve yeni valiler, rakip âlimler) arasındaki güç ve

iktidar mücadelesi içerisinde şekillenmiştir. Vali Cemal Bey ile yaşanan ve arşiv belgelerine “şahsî garaz” olarak yansıyan idari anlaşmazlık neticesinde azledilmesi, ardından seçimle tekrar üçüncü sırada gelmesine rağmen Vali Suphi Bey’in liyakat vurgusu ve hukukî itirazıyla göreve iade edilmesi, ilmî liyakatin (ehliyet), idari siyasetin ve hukuki prosedürün kesişim noktasında bir müftünün konumunun ne kadar kırılğan ve aynı zamanda dirençli olabildiğini ortaya koymaktadır. Bu süreç, İslâm hukukundaki “adalet” ve “ehliyet” şartlarının, modern bürokratik bir devlette nasıl siyasi ve idari unsurlarla iç içe geçtiğinin somut bir örneğidir. Sonuç olarak İsmail Hakkı Efendi’nin biyografisi, geç Osmanlı taşrasında ilmiye sınıfının statüsünü anlamak için bir perspektif sunmaktadır. Bu çalışma, bir âlimin yetiştirme serüveninin sadece medrese eğitimiyle sınırlı olmadığını, arzular, engeller, siyasi dalgalanmalar ve sağlık sorunlarıyla örülü bir hayat mücadelesi olduğunu göstermiştir. İcâzetnâmeler ise bu mücadelede sadece bir son mühür değil, yeni bir idari ve sosyal rol edinmenin anahtarını teşkil etmektedir. Dolayısıyla makale, benzer şahsî dosyalar ve biyografiler üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların, Osmanlı ilmiye teşkilatının taşradaki serüvenini daha net ortaya koyacağını ummaktadır. İsmail Hakkı Efendi’nin hayat hikâyesi, nihayetinde devletin son dönemlerinde dahi ilim, hukuk ve siyaset arasındaki kadim gerilimde, belgelerle tahkim edilmiş bir liyakatin nasıl hayati bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yine icâzetnâmelerin ilmî geleneğin sürekliliğini ve meşruiyetini sağlama işlevini, arşiv belgelerinin ise ilmî ve idarî hayatı bütüncül biçimde anlamada vazgeçilmez kaynaklar olduğunu gösterdiğinden çalışma, Osmanlı eğitim tarihi, icâzet geleneği ve İslâm hukukunun taşradaki pratikleri üzerine yapılacak yeni araştırmalara hem içerik hem de yöntem açısından önemli katkılar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akcan, Erol - Geçikli, Recep Murat. “Millî Mücadele’de ‘Artin’ Cemal ve Faaliyetleri”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 60 (2017), 1-22.
- Albayrak, Sadık. “Dârü’l-hikmeti’l-İslâmiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darul-hikmetil-islamiyye>
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması: İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali*. İstanbul: Millî Gazete Yayınları, 1980.
- Altınbilek, Hüseyin Remzi. *Lügat-i Remzî*. ed. Ali Birinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2018.
- Altuncuoğlu, Neslihan. *Modern Kayseri’nin Mimarlarından Vali Muammer Bey (1874-1928)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Atar, Fahrettin. “Mürâfaa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/38-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. <https://islamansiklopedisi.org.tr/murafaa>
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnâmeler, Islahat Haraketleri*. Ankara: Atayy, 2018.
- Bağcı, Özgür. “Ömer Vehbi Efendi (1870-1927)”. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim 06 Eylül 2025. [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1341/%C3%96mer-Vehbi-Efendi-\(1870-1927\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1341/%C3%96mer-Vehbi-Efendi-(1870-1927))
- Balcı, Sezai. “Giresunlu Bir Başhoca ve Müftünün Biyografisi: Ali Rıza Efendi (1849-1912)”. *Geçmişten Günümüze Giresun’da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I (25-27 Ekim 2013), Bildiriler I*. ed. Mehmet Fatsa. Giresun: Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi, 2013.
- Beken, Ahmet. “Son Dönem Osmanlı Taşrasında Bir Müderris: İlyas efendi ve Sicil Dosyası”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 25-52.
- Durgunay, Banu. “Seydişehir İlçesinin Köy Adları Üzerine Bir İnceleme”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 43 (2018), 77-104. <https://doi.org/10.21563/sutad.447226>

- Düzenli, Pehlül. *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ertan, Veli. "Meşihat Makamına Bağlı Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Teşkili". *Diyanet Dergisi* 27/4 (1991), 309-319.
- Eser, Esra Kılavuz. *17. Yüzyıl Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetâvâ'sı Işığında Fıkıh Düşüncesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Idriz, Mesut. "İslâm Eğitim Yaşamında İcazet Geleneği". çev. İbrahim Kapaklıkaya. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 169-188.
- İKA. (İSAM Kütüphane Arşivi), USD [Ulema Sicil Dosyaları], İsmail Hakkı Efendi. İsam Kütüphanesi: dos.1558_01, 1-66. <https://arsiv.isam.org.tr/index.php/ulema-sicil-dosyaları>
- İKA. (İSAM Kütüphane Arşivi), USD [Ulema Sicil Dosyaları], Osman Nuri Efendi. İsam Kütüphanesi: dos.1614_03, 1-30. <https://arsiv.isam.org.tr/index.php/ulema-sicil-dosyaları>
- Korkmaz, Ömer. "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Adana Müftüleri ve Müderrisleri". *Al Farabi 6th International Conference on Social Sciences*. ed. Hatice Nur Germir. 261-270. Adana: www.farabicongress.org, 2019.
- Köse, Ömer Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Taşra Müftüleri (1550-1700)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Muşmal, Hüseyin. "Suphi Bey". *Konya Ansiklopedisi*. Erişim 08 Eylül 2025. <https://www.konyapedia.com/makale/3460/suphi-bey>
- Özüçetin, Yaşar. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Maarifçiler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XIV/42 (1998), 871-887.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: MEB Basımevi, 1993.
- Salâhî, Mehmed. *Kâmûs-ı Osmânî*. ed. Ali Birinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019.
- Salur, Rabia. *Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin Fetva Mecmuası ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Semiz, Yaşar - Toplu, Güngör. "Millî Mücadele Döneminde Konya ve Atatürk". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi - International Journal of Society Researches* 7/12 (Haziran 2017), 254-283.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Sütcü, Mehmet Sait. "Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri". *Tarih Okulu Dergisi* 10/32 (2017).
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Uca, Alaattin - Yüksel, Erol. "Tehcir Sürecinde Konya Valisi Ahmet Muammer Bey'in Ermeni Kilisesini Yıkıtma Kararı ve Sonuçları". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (31 Aralık 2024), 100-119. <https://doi.org/10.47948/efad.1509729>
- Ulusoy, Ahmet. "Millî Mücadele'de Konya ve Konya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Faaliyetleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/78 (Temmuz 2021), 241-257.
- Uz, Mehmet Ali. "Kara Hafız Medresesi". *Konya Ansiklopedisi*. Erişim 06 Eylül 2025. <https://www.konyapedia.com/makale/1675/kara-hafiz-medresesi>

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.
- Ünver, Metin - Sarıkaya, Hüseyin. *Üç Devir Bir Fakülte: Türkiye'nin İlk İlahiyat Fakültesinin Tarihi (1900-1933)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022.
- Üstüner, Ali Cengiz. "Medrese: İstanbul Medreseleri". *Türk Dünyası Araştırmaları* 141 (2002), 57-70.
- Yakut, Esra. "I. Meşrutiyet Dönemi'nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2003), 33-54.
- Yavuz, Erdem - Akça, Burcu. "Son Dönem Batum Uleması". *SSSJournal* 4/16 (2018), 1150-1157.
- Yavuz, Mustafa. "Meşihat Arşivi Müftü Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl ve Sonrası Kastamonu Müftüleri (1218-1342/1804-1924)". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 10/1 (Haziran 2024), 194-236.
- Yörük, Saim. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- "Mahalle ve Muhtarlar - Beyşehir Belediyesi". Erişim 06 Eylül 2025. <https://www.beysehir.bel.tr/mahalle-ve-muhtarlar>

STRUCTURED ABSTRACT

The Ottoman educational and legal system met social needs while simultaneously ensuring the continuity of the scientific (ilmî) tradition through scholars trained by the ilmiye class. Madrasas, muftiships, and judgeships played a central role in the functioning of this system, while ijazahs (certificates of authorization) and examination methods were decisive in documenting scholarly competence. The office of the mufti, in particular, performed both religious and political functions by providing religious and legal guidance to society and acting as a bridge between the central administration and the provinces, in addition to the authority to issue fatwas. The appointment processes for muftis relied on the collective evaluation of elements such as scholarly merit, ijazahs, examination success, and administrative suitability by the Office of the Sheikh al-Islam. This institutional structure is of great importance in terms of revealing the concrete reflections of the Ottoman administrative and legal order at the provincial level. The primary aim of this study is to present the educational life, ijazah process, professional career, and bureaucratic problems encountered by İsmail Hakkı Efendi (1886-?), an Ottoman mufti who served in Adana and its surroundings, in light of primary sources. The research aims to examine in depth the function of ijazahs in madrasa education, the operation of the muftiship examination and appointment system in the provinces, and the relationship between the administrative duties and scholarly authorities of provincial scholars. In existing literature, it is observed that studies on the Ottoman ilmiye class mostly focus on Istanbul-based or well-known scholars in large cities, while biographical analyses of provincial personnel remain quite limited. This study aims to fill this gap in the literature and provide an original example by analyzing the career of a provincial member of the ilmiye through both appointment documents and the bonds he established with scholarly authorities. A qualitative historical analysis method was adopted in the research, and the analyses were carried out using the content analysis technique. The main data source of the study consists of the individual file belonging to İsmail Hakkı Efendi in the Ottoman Archives, which includes appointment petitions, complaint letters, duty documents, personnel records, and the ijazahs he received from two different teachers. The documents were interpreted comparatively within the context of the educational system, legal order, and administrative structure of the period; thus, holistic inferences were made regarding Ottoman educational history and the institutional functioning of Islamic law based on an individual biography. The analysis process also includes the spa permits İsmail Hakkı Efendi received due to chronic rheumatic ailments and the approval procedures of these requests by official authorities through medical reports, thereby materializing how human elements in the biography of a provincial mufti were documented through bureaucratic records and the place of health problems in the execution of duty. The results achieved in the study show that İsmail Hakkı Efendi's educational journey reflects the classic Ottoman scholar training model: he completed his education by receiving ijazahs from Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi at the Kara Hafızzâde Madrasa in Konya, and subsequently from Şehrî Safvet Efendi at the Tabhane Madrasa in Istanbul. However, his inability to complete his education at the Medresetü'l-Kudât due to financial constraints reveals the socio-economic difficulties faced by students of provincial origin during that period and the inequality of opportunity between the center and the provinces. As a result of the examination of the ijazahs, it has been determined that these documents were not merely permissions to teach, but also systematic 'authority documents' extending back to great authorities such as Fahreddin al-Razi, providing their holders with legal and social legitimacy. Findings regarding his professional life prove how complex and political the processes of mufti appointment and dismissal in the provinces were. Carrying both the titles of mufti and mudarris during his muftiships in Ceyhan and Seydişehir demonstrates the interconnected structure of provincial administrative cadres. However, his dismissal from office during his Seydişehir muftiship as a result of disputes with Governor Cemal Bey, on the grounds that he was associated with the Committee of Union and Progress, shows the impact of local political conflicts on religious-judicial offices. Consequently, despite ranking third in the elections, his reinstatement to duty as a result of Governor Suphi Bey's emphasis on merit and legal objections reveals the resilience of scholarly merit and legal procedures against political interventions even in the late period of the Ottoman Empire, and the vital importance of merit fortified by documents.